

STM 1987

Kyrkoherden Nils Brelín – mechanicus och klaverälskare

Av Eva Helenius-Öberg

© Denna text får ej mångfaldigas eller ytterligare publiceras utan tillstånd från författaren.

Upphovsrätten till de enskilda artiklarna ägs av resp. författare och Svenska samfundet för musikkforskning. Enligt svensk lagstiftning är alla slags citat tillåtna inom ramen för en vetenskaplig eller kritisk framställning utan att upphovsrättsinnehavaren behöver tillfrågas. Det är också tillåtet att göra en kopia av enskilda artiklar för personligt bruk. Däremot är det inte tillåtet att kopiera hela databasen.

Kyrkoherden Nils Brelin – mechanicus och klaverälskare

Av Eva Helenius-Öberg

Inledning

Vi är alla ense om att man i Sverige under 1700-talet byggt en specifik typ av klavikord. Hur denna uppstått har i stora drag klargjorts i mitt arbete *Svensket klavikordbygge 1720–1820. Studier i hantverkets teori och praktik jämte instrumentens utveckling och funktion i Sverige under klassisk tid* (Uppsala 1986). Förhållandenvis stort utrymme har där ägnats åt vetenskapsakademierna och musiken såsom en väsentlig drivkraft bakom utbildandet av denna, som svensk betecknade, klavikord-typ. Angeläget är att fortsätta på den där inslagna vägen och upparbeta forskningsområdet ”de lärda samfunden och musiken 1650–1820” exempelvis inom ramen för ett forskningsprojekt ”musik, tanke, teknik”.

Man kan inte frångämma Nils Brelin en nyckelroll i den första fasen av den utveckling, som ledde till det svenska klavikordets uppkomst och utbildande. Föreliggande uppsats skall ses som ytterligare ett steg på vägen att komma denna process så nära inpå livet, som det ömtåliga källmaterialet tillåter. För att förstå Nils Brelin har jag därför inledningsvis givit tämligen stort utrymme åt en beskrivning av hans levnadslöpp. Till detta ställs frågor, som bildar en hypotesväv såsom utgångspunkt för fortsatta forskningar i ämnet. Även den andra nyckelpersonen i sammanhanget, Jacob Faggot, kommer att behandlas på likartat vis i en ingående biografi. Sammantagna skall dessa bilda stommen i ett större verk om svenska vetenskapsakademien och musiken, som bär arbetsnamnet ”Själens räknekonst”.

Nils Brelins liv var dramatiskt för att inte säga spektakulärt. Så låter vi då ridån gå upp för första scenen i första akten av detta ovanliga skådespel.

Ett möte

Vi skriver året 1746. Det är på sommaren. En ännu ung man, vars vetenskapliga stjärna är i stadigt stigande, befinner sig på resa genom Västsverige. På rikens ständers befallning har han nedtecknat vad han sett och hört av sällsamheter, undersökt av märkliga fornlämningar, karaktäriserat av växt- och djurliv, iakttagit av människors seder och levnadssätt, utrönt om jordbruk och hushållning och fastslagit om handel och näringar. Intet har undgått hans forskande öga. Nu är han på väg hem till Uppsala. Han tar vägen över Dal. Den 24 juli sammanträffar han där med en annan märklig man, som i hög grad förtjänar eftervärldens minne. Det är kyrkoherden i Bolstad. Herrarna har mötts förr, ty båda är ledamöter av den

tämligen nyligen, 1739, bildade kungliga svenska vetenskapsakademien. Resenären var till och med en av stiftarna av detta illustra sällskap, därtill dess förste preses, och kyrkoherden hade åren 1740–1741 fungerat som dess arkivarie. Gästen i Bolstads prästgård är Carl von Linné; hans värd heter Nils Brelin. Besöket hos den excentriske magistern har Linné skildrat i sin *Wästgöta-Resa*, som trycktes påföljande år 1747:

”Nils Brelin Pastor uti Bålstad hade nyligen här uti en stilla hamn fått slagit sit ankar, sedan han på et brusande haf i flere år blifwit kastad af många olyckans stormväder. Hans lopp, som härtills varit en Roman, lærer Wetenskaps=Academien i sinom tid lemna åt efterkommande. Hos denna curieuse Magistern såge wi åtskilligt uti Mechaniquen, som han med egna händer förfärdigat, såsom Musical-Instrumenter, Wagnar, Plogar etc.

WAGN sågs af Magister BRELIN förfärdigad med 3 hjul, samt öfvertäckt Cour. Bakhjulen woro 2, men framhjulet allenast et, dock wickade icke wagnen. Axlarna woro af jern släte och polerade, men hjulnafwen woro ej skodde inuti, dock nöttes de icke af jernaxelen, utan axelen snarare af trädet, hwilket wäl synes underligt, fast det är sant och bestyrkes med allmän förfarenhet, at om man med en sticka gnuggar en Bösse-pipa, blifwer trästicken sotig, til et tekn, at hon nött jernet, och icke jernet henne, och Skäftet nöter alla Metaller.

PLOGAR sågos af samma Man förfärdigade, på hwilka i stället för en knif eller rist stodo 3 knifwar, dock stälde så, at den ena stod frammanför den andre på sne eller trappewis, hwarigenom torfwen sönderskars i flere remsor, och således lättare upkastades och sönderplögdes; men at knifwarne gingo trappewis, förhindrade at torfwen icke skulle krammas och fästas mot knifvarna wid skärningen”.¹

Det var två i mycket olika män, som möttes. Till det yttre var Linné av ”medelhöjd eller något därunder, icke fetlagd, men ej håller mager”.² Brelin var av ”en vacker och reslig växt, som hjälpte honom at vinna tycke hos dem, som honom sågo, samt af goda kroppskrafter”.³ I läggning och temperament fanns likheter – Linné ”munter, skämtsam, ej vresig, snar till glädje, vrede och sorg”,⁴ Brelin åter ”munter och tilltagsen . . . aldrig rädlös, utan hans sinne var så rikt på utvägar, som fast i sit en gång fattade beslut, och trodde han, det för flit och konst ingen väg vore ovägd”.⁵ I sinnet var de bröder, ty *ett* hade de gemensamt: kärleken till konster och vetenskaper! Linné, sedan 1741 professor i medicin vid Uppsala universitet, var vid denna tid en firad vetenskapsman, den store organisatorn och systemskaparen inom botaniken. Brelin däremot hade i sin samtids ögon hamnat på fel plats i livet. Inte skulle han ha blivit präst! Men så var det också en ”olyckshändelse” att han bokstavligen försvor sitt liv åt teologin. Ty på hemväg våren 1721 från sin första,

¹ Carl Linnaeus *Wästgöta-Resa, På Rikens Högloflige Ständers Befallning Förrättad år 1746. Med anmärkningar uti Oeconomien, Naturkunngheten, Antiquiteter, Inwånares Seder och Lefnads-Sätt, Med Tillhörige Figurer*. Stockholm 1747. S. 227f.

² Citerat ur Linnés självbiografi, benämnd Vita V, sådan den ges i svensk översättning från originalets latin i Elis Malmström, *Carl von Linné. Geniets kamp för klarhet*. Stockholm 1964. S. 346.

³ Jacob Hendrik Mörk, *Åminnelse-Tal öfver framledne theologie doctoren och kyrko-herden i Bolstad i Karlstads stift, Herr NILS BRELIN, på Kongl. Vetenskaps Academiens vägnar, hållit uti stora Riddare-Hus Salen. Den 14. Martii, 1754*. Stockholm 1754. S. 30.

⁴ Vita V, Malmström, a.a., s. 346.

⁵ Mörk, a.a., s. 30.

långa utrikes resa förliste hans fartyg under en storm i farvattnen mellan Holland och Sverige. I sin livsnöd avgav han ett sjölofte, att om Herren Gud nådigt lät honom undslippa denna fasa med livet i behåll, han då skulle ta till Bibeln.⁶ Nej, den gode kyrkoherden borde i stället ha blivit mekaniker och uppfinnare, ty ”om en tillräckelig Mathematisk underbyggnad blifvit der i tid lagd: om deruppå blifvit bygd en nödig insigt i de Mechaniska rörelsers lagar: om dertill kommit en tidig inöfning i de förnämsta handa-lag, och om detta blifvit hans endaste göromål; så synes, som skulle han i de finaste arbeten, de nyttigaste och konstigaste påfund, täflat med Europas qvickaste hufvuden, och i vår allmänna som enskyldta hushållning vist oss de fördelagtigaste genvägar”.⁷ Brelins ”hog var i synnerhet upväkt och hans hand fallen, at tilreda väl-ljudande strängaspel”.⁸ Linné däremot tyckte inte om musik.⁹ Därför har han lika sorgfälligt undvikit att redogöra för de musikinstrument han såg i Bolstads prästgård som noggrant beskrivit de märkliga vagnar och plogar han där med ögonen examinerat.¹⁰ Ödet hade varit den trettonioårige Linné gunstigt men hårt mot Brelin. 56 år gammal var han och hade ännu sju år kvar att leva. Men låt oss inte föregripa händelserna utan följa denne värmlänning på hans färd genom livet på dess brusand' hav, kastad av så många olyckans stormväder!¹¹

⁶ Ibid., s. 13.

⁷ Ibid., s. 5.

⁸ Ibid., s. 21.

⁹ ”Hörsel: han tyckte ej om musik”. Vita V, Malmström, a.a., s. 346.

¹⁰ Förhållandevis sällan finner man därför i Linnés reseberättelser iakttagelser om musik. En sådan rar notis står i hans gotländska resa. Vid Färsöund var han med om ett gästabad, där dansmusiken ljöd från en säckpipa. ”Säckepipan war däruti serdeles, at man såg på henne ingen sömm: ty hon war gjord af en hel Skiäla=Maga; hon inblästes uti *fundo ventriculi versus Pylorum* (vid botten av magsäcken vid nedre magmunnen); *Modulator* (spelpipan) war insatt i sielfwa *Pyloro* (nedre magmunnen), och Basen, som nedhänge, war insatt uti *Aesophago* (matstrupen).” Det som här fascinerat Linné och lockat honom till en beskrivning på läkarens och botanikerns knappa, examinerande språk är, hur sällmagens anatomi utnyttjats, så att man erhållit en säck utan skarvar, i vilken blåspipa, spelpipa och bordun insatts i magens naturliga öppningar. Carl Linnaeus Öländska och Gothländska Resa på Rikens Högloflige Ständers befallning förrättad Åhr 1741. Stockholm och Uppsala 1745, s. 210f.

¹¹ Källorna till Brelins liv är många och av växlande art. Den nedan gjorda teckningen av hans levnadslöpp följer i stort de båda samtida biografier, som finns över honom. Det rör sig dels om åminnelsetalet hållet i Vetenskapsakademien 14/3 1754 av Jacob Hendrik Mörk, dels om ett curriculum vitae, som återfinns i anslutning till decanus Carl Gottlob Hofmanns inauguraloration med anledning av Brelins disputation 1748 inom teologiska fakulteten vid Wittenbergs universitet (ex. i KB).

På dessa båda biografier återgår, såvitt jag kan bedöma, samtliga senare levnadsteckningar, såväl inhemska såsom den i Georg Gezelius' *Försök til et biographiskt lexicon öfver Namnkunnige och Lärde Svenske Män*, tryckt i Stockholm, Uppsala och Åbo 1778–1787, som utländska såsom Johann Nicolaus Forkels *Allgemeine Litteratur der Musik oder Anleitung zur Kenntniss musikalischer Bücher, welche von den ältesten bis auf die neusten Zeiten bey den Griechen, Römern und den meisten neuern europäischen Nationen sind geschrieben worden*. Leipzig 1792; Ernst Ludwig Gerber, *Neues historisch-biographisches Lexikon der Tonkünstler*. Leipzig 1812–1814; Pietro Lichtenthal, *Dizionario e bibliografia della musica*. Milano 1826; och F. J. Fétis, *Biographie universelle des musiciens et bibliographie générale de la musique*. Paris 1860–1865.

Av moderna studier över Brelin nämner jag B. Lindéns artikel i *Svenskt biografiskt lexikon*, band 6 utg. 1926, och Anders Edestams biografi i *Karlstads stifts herdaminne från medeltiden till våra dagar*. Karlstad 1973, jämte densammes uppsats ”En märklig kyrkoherde i Bolstad”, publicerad i *Karlstads Stifts Julbok 1959*. I de fall dessa sinsemellan har olika tidsangivelser för händelser i Brelins liv, vilka jag själv ännu inte har kunnat kontrollera, följer jag övervägande Edestam.

Levnadsloppet

Under Kälkebräcka sätesgård, nu Karlberg, i Grums socken och Nors pastorat, hörde efter vanligheten torp och arrendatorsboställen. I ett sådant bodde en gång Johan Nilsson med sin hustru Margareta Andersdotter Verneria. 1690 föddes dem ett gossebarn, som fick namn efter sin farfar, Nils.¹² Därför bör han ha varit äldst av sönerna, ty sådant var tidens namnskick. Fattigt var hemmet, och det enda Nils fick av sina föräldrar var livet och en mindre vanlig begåvning, som hörde hemma i en värld långt bortom en lejd torvas brödlösa möda. 1712, redan över de tjugu, fick han möjlighet att odla dessa andra intressen genom studier vid läroverket i det närbelägna Karlstad.¹³ Därifrån fortsatte han 1717 till Uppsala universitet. Då hade han tagit sig namnet Breckzelius efter sätesgården i Grums. Samma datum som Nils, den 7/6, inskrevs även en Andreas Breckzelius.¹⁴ Det är naturligt att tänka sig, att de varit i sällskap, och att denne Anders var Nils' yngre bror, som således fått namn efter sin morfar, likaså enligt tidens sed. Väl i Uppsala läste Nils juridik. 1718, knappt trettio år gammal, blev han notarie vid rådsturätten i Karlstad, men den intellektuella stugan blev honom där för trång. Redan året därpå, 1719, begav han sig ut på sin första utrikes resa, från vilken han skulle återkomma våren 1721.¹⁵

Så långt kan Nils Brelins liv tyckas tämligen normalt. Nu följer vi Nils vandrande till fots ned genom Sverige och Danmark. Knappt hade han satt sina fötter på tysk jord, förrän ovädersmolnen hopade sig, stormen ven och åskan slog. De krig, i vilka Sverige genom Karl XII:s operationer varit nog så djupt indraget, var ännu inte avslutade i Europa. Väl på preussisk mark blev han – hör och häpna! – uppsnappad och tvingad att bli soldat, regelrätt schanghajad till ett preussiskt garnisonsregemente. Nils ville fly, men ”hans munterhet gjorde honom mot hans vilja älskad, och hans resliga växt betog honom allt hopp derom, att hans en gång förlorade frihet skulle honom frivilligt återskänkas”.¹⁶ I ca två år var han soldat, ”rymt där ifrån fahnan, och därför blifwit utförd att exequeras”.¹⁷ Men han kom undan och fortsatte så sin väg in i Sachsen, alltjämt till fots. Det hade hunnit bli 1720, då han kom till Wittenberg, en stad han skulle återse ytterligare två gånger i sitt liv. Där studerade han en tid teologi vid universitetet, och det var också där han råkade en tysk adelsman vid namn Schoubert, som blev hans gynnare och välgörare. De slog följe på resa ned genom tyska områden, Österrike, över Alperna och in i Norditali-

¹² Mörk, a. a., s. 6f.

¹³ Edestam, *Herdaminne*, s. 210.

¹⁴ *Uppsala universitets matrikel 7. 1710–1720* utg. av A. B. Carlsson (Uppsala universitets årsskrift 1920 Program 1.) Uppsala 1920, s. 112.

¹⁵ Mörk, a. a., s. 7f. samt Edestam, *Herdaminne*, s. 210.

¹⁶ Mörk, a. a., s. 10.

¹⁷ Justitierevisionen, protokoll 17/1 1740 s. 52, RA. Brelins soldattid bör ha varit i högst två år. Vid diskussionen om hans tjänsteår i staten anfördes, att den egna uppgiften ”det han tiänt i tije år wore ogrundat, emedan han då tiänt allenast på åttonde året” och ”om Brelins föregifwande att hafwa tiänt publicum i fämton år skall blifwa fullt, måste de åren tilläggas, då han efter egen bekiännelse skall warit Soldat i Preussen”. Ibid.

”Han flydde, men hans flygt hade snart blifvit honom en förrädare til döden, om ej en mildare lycka ryckt honom likasom ur nätet, och hulptit honom in i de Saxiska länder.” Mörk, a. a., s. 10.

en. De kom till Ferrara. Där dog Schoubert, och Nils måste vända om mot norr igen. Han vandrade genom Schweiz, Lothringen, en del av Frankrike och så upp genom Flandern till Amsterdam, där han blev några månader våren 1721. Så steg han ombord på ett handelsskepp med destination Sverige. Under vägen blåste det upp en fruktansvärd storm, och skeppet förliste. I två dygn slungades han bokstavligen ”hvert våg och väder behagade”, drivande på ”et ringa vrak”.¹⁸ Det var då Nils avgav sitt löfte att byta Lagboken mot Bibeln, bara han fick behålla livet. Äntligen drev han iland på Fyn i Danmark. Livet hade han i behåll, men sitt förstånd höll han på att mista. En tid vårdades han av en läkare i Odense, som kunde häva chocken. Bunden av sin förpliktelse begav sig Nils därefter till Lund och skrev den 26/5 1721 in sig vid universitetet för att läsa teologi, och här möter vi honom för första gången med namnet ”Brelin”.¹⁹ Fattigdomen följde honom alltjämt, och han måste arbeta för att försörja sig, samtidigt som han studerade.²⁰ 1723 finner vi honom åter vid Uppsala universitet, där han 1724 disputerade pro exercitio²¹ och påföljande år pro gradu.²² Så prästvigdes han 21/12 1725.²³ Löftet var infriat. 1725 förenade han sig också i äktenskap med Anna Maria Kyronia, äldsta dotter till kyrkoherden i Björklinge i Uppland, Nils Kyronius.²⁴

Brelin hade nu försörjningsansvar och måste tänka på en fast tjänst. Naturligt nog sökte han sig åter hem till Värmland. 1727 finner vi honom såsom kollega i tredje klassen vid skolan i Karlstad, och 1732 blev han konsistorienotarie.²⁵ 1734 ansökte Brelin hos konsistoriet om succession till ett lektorat i grekiska och hebreiska vid skolan. Konsistoriet ställde sig inte negativt, ”allenast han behörigt aflägger de prof som Scholae Ordningen innehåller, hwilket Brelin Lofwat efterkomma”.²⁶ Således disputerade han 14/4 1735 över ämnet ”om de orientaliska språkens uppkomst och utveckling” (*de Ortu et Progressu linguarum orientalium*).²⁷ Men konsistoriet gav 2/4 1735 fullmakten på tjänsten till en magister Nicolaus Spak.²⁸ Ty självklart låg det

¹⁸ Mörk, a. a., s. 14.

¹⁹ 26/5 1721 enligt P. Wilner, *Lunds universitets matrikel 1667–1732* återutgiven med register av Barbro Edlund. Arlöv 1984, s. 102. Namnet Breckzelius kan ha varit svårt att uppfatta och uttala av icke svenska öron och tungor. Det är lockande att tänka sig, att han bytt namn under sin utrikes resa, kanske under tiden som preussisk soldat. Brelin finns som släktnamn i Nordtyskland. Johann Heinrich Zedlers *Grosses Vollständiges Universal Lexicon Aller Wissenschaften und Künste* ger i det fjärde av sina 68 band, Halle–Leipzig 1733, följande upplysning: ”Brelin, ein adliches Geschlecht in Pommern, welches aber schon längst ausgestorben.”

²⁰ Mörk, a. a., s. 14. ”Ter i LUND, tå jag ei hade, Råd at mig få äta mått”, säger Brelin själv i den hyllningsdikt till Fredrik I, som föregår hans disputation *De libertate pastoris in επανορθώσει nominali*. Wittenberg 1748.

²¹ *Generationens Filiorum Noachi. P. I. Pres. Lars Arrhenius*. Se Johan Henrik Lidén, *Catalogus disputationum, in academiis et gymnasiis Sveciae, atque etiam, a Svecis, extra patriam habitatum, quotquot huc usque reperiri potuerunt*. P. I. Uppsala 1778, s. 34.

²² *Generaciones Filiorum Noachi. P. II. Pres. Olof Calsius*. Lidén I 1778, s. 103.

²³ Edestam, *Herdaminne*, s. 210.

²⁴ Mörk, a. a., s. 29 samt Edestam a. a., s. 212.

²⁵ Edestam, a. a., s. 210.

²⁶ Justitierevisionen, protokoll 17/1 1740 s. 50, RA.

²⁷ Ibid. Titeln ges av Hofmann (jfr not 11).

²⁸ Justitierevisionen, protokoll 17/1 1740, s. 50, RA.

Brelins i fatet, att han redan 25/4 1730 hos konsistoriet ansökt om att för "sin siuklighets skull, och för det han icke funne sig tjänlig til ungdommens informerande in grammaticalibus" få just denne Nils Spak till sin vikarie på "behaglig tid".²⁹ Men Brelin kände sig förbigången – han hade ju blivit lovad tjänsten *coram protocolli*, ansåg han – och överklagade.³⁰ Detta blev upphovet till en fem år lång, bitter fejd. Konsistoriet vände sig till Kungl. Maj:t, som gav båda parter rätt att dra saken inför Karlstads rådsturätt,³¹ varifrån målet överklagades till Göta hovrätt och slutligen återfördes till Kungl. Maj:t, vars Justitierevision genom sitt utslag 25/1 1740 äntligen avslutade processen.³²

För Brelin var rättegången mot konsistoriet med superintendenten Magnus Aurivillius i spetsen påfrestande och uppslitande. Från båda sidor var personangreppen hårda, och invektiven haglade. Pressad av situationen, anklagad bl. a. för sitt "hastiga och bittra sinne, samt snart allom obehagelige och sällsamma upförande",³³ bakom vilket man anar en depression, begav han sig 1736 utan domkapitlets tillstånd för andra gången på en lång, utrikes resa.³⁴ Sannolikt stod han inte ut efter rådhusrättens dom 14/4 detta år, varigenom han bötfälldes för "brukade oanständiga utlätelser", och överklagandet därefter till Göta hovrätt.³⁵ Han lämnade sin familj, där barnaskaran växte – sonen Per (1728), döttrarna Catharina (1729?) och Margareta (1731), sonen Johan (1734) och så åter en dotter Christina (1736). Hustru i barnsäng och fem minderåriga barn kunde i tider av själsvända inte binda denne orolige ande kvar vid hemmet.

Åter vandrade han till fots. Han passerade Köpenhamn och "skyndade til Hollsten (Holstein) och så vidare til större delen af de förnämsta Städer och Landskaper i det Södra Europa".³⁶ Hans mål var Italien och Rom, där han uppehöll sig i knappt två års tid,³⁷ och han tog sig så långt söderut som till Vesuvius, som han besteg.³⁸ Så vände han hemåt. Åter måste han passera över Alperna. Där råkade han ut för stråtrövare, som ämnade slå ihjäl honom. För tredje gången i sitt liv befann han sig således i omedelbar livsfara. Men ett oväntat och häftigt åskväder förskräckte banditerna, och Brelin kunde fly.³⁹ Återigen besökte han Wittenberg, där han stannade en tid för att fördjupa sig i teologin.⁴⁰ Men processen i Göta hovrätt förföljde honom även utomlands, och "... fast än jag nu så långt bortreste från

theras ögon, at jag wistades någon tid wid Akademien i Saxiska Wittenberg uti Tyskland, hwaräst jag min lycka vidare fortsätta tänckte; ... så wardt jag också, til följe theraf förstörd och hindrad från all min lycka utrikes, och måste se mig af så hårdhiertade wederparter icke förunnas på andra orter then ringaste lycka i werlden, om jag än reste längre än thetta war, bort från theras ögon".⁴¹ Uppenbarligen har konsistoriet systematiskt förföljt och trakasserat honom och förgiftat hans tillvaro, var han än befann sig, "sedan Herrar wederparterna al min lycka jämwel på andra orter i werlden sökt förstöra".⁴² Sannolikt i början av 1738 inträffade han efter en mödosam och strapatsrik vandring äntligen i Stockholm. Han fann sin familj i ekonomiskt armod. Förhållandena blev inte bättre av att han genom Kungl. Maj:ts utslag 25/1 1740 skildes från sin tjänst som konsistorienotarie i Karlstad. Till denna misär föddes 1739 yngsta dottern Anna Lotta.

Läget var prekärt. Brelin måste ha en tjänst, en fast inkomst, och sökte därför etablera kontakter var han kunde. Han formligen strödde skrivelser omkring sig. En sådan resulterade i inval i den nyinrättade Vetenskapsakademien, för vilken han presenterat rön och uppfinningar.⁴³ Där fick han också fotfäste med sysslan som akademiens arkivarie 1740–1741.⁴⁴ En annan sådan skrivelse ingiven till riksdagen 1740–1741 ledde till ett beslut om ekonomiskt understöd från det allmänna, en förmån, som han dock aldrig kom att åtnjuta under dessa nödens år.⁴⁵ Slutligen, sedan han varit på förslag till flera prästtjänster inom Karlstads stift, erhöll han genom Kungl. Maj:ts beslut 18/5 1743 kyrkoherdesysslan i Bolstad i Dalsland.⁴⁶ Åren 1739–1743 bodde han med sin familj, hustru och sex minderåriga barn, i Stockholm. Från 1743 levde och verkade han – officiellt som kyrkoherde – i Bolstad.

Men hans hälsa hade börjat vackla. Påfrestningarna, särskilt under de utländska resorna, hade varit för stora. Därtill kom, att prästgården i Bolstad var osund, så att han "ingen hälso-dag niutit, sedan min hitkomst til pastoratet, af orsak: prestegården ligger på en sumpig och illa belägen ort, hwaräst, på 1/2 mil när, intet rent watn är at tilgå, utan ganska tiokt och lerblandat, hwaraf allena de, som därwid vane och uppfödde äro, kunna sig oskadde betiena".⁴⁷ 1748–1749 företog han därför en tredje

²⁹ Ibid., s. 49, RA.

³⁰ Ibid., s. 51, RA.

³¹ Ibid., s. 56, RA.

³² Ibid., registratur 25/1 1740, s. 32 r–34 v, RA.

³³ Ibid., protokoll 17/1 1740, s. 53, RA.

³⁴ Edestam, a. a., s. 210.

³⁵ Justitierevisionen, protokoll 18/1 1740, s. 62, RA. Samma dag som rådsturättens dom föll, den 14/4 1736, föddes dottern Christina. Jfr Edestam, a. a., s. 212. En vecka senare, den 23/4, efterfrågade konsistoriet omständigheterna kring hans avresa. Justitierevisionen, protokoll 17/1 1740, s. 51.

³⁶ Mörk, a. a., s. 16 f.

³⁷ Karlstads konsistorium till Kungl. Maj:t 5/3 1740, Nils Brelins besvär ink. 21/2 1740, s. 2, RA.

³⁸ "Vesuium montem ascendit", säger Hofmann (se not 11). Jfr även Mörk, a. a., s. 17.

³⁹ Mörk, a. a., s. 17 f.

⁴⁰ I juni 1737 blev han magister därstädes. Jfr *Album Academiae Vitebergensis Jüngere Reihe*, Teil 3 (1710–1812). Bearbeitet von Fritz Juntke. Halle 1966, s. 46.

⁴¹ Biographica vol. B 48 a, skrivelse från Nils Brelin aug. 1739 till Kungl. Maj:t med anledning av målet mellan honom och Karlstads konsistorium, RA.

⁴² Ibid.

⁴³ Brelins brev 3/8 1739 till akademien resulterade i inval 8/8 samma år. Vetenskapsakademiens arkiv, protokollsbilagor respektive dagböcker 1739–1741, s. 73.

⁴⁴ Jfr Edestam, a. a., s. 85.

⁴⁵ Brelins memorial uppläst i sekreta utskottet 23/6 1741 med remiss till handels- och manufakturdeputationen (R 2767 f. 840 r–842 r), vidare behandlat i handels- och manufakturdeputationen enligt protokoll 7/7 1741 (R 2763 f. 570 r) och 23/7 1741 (R 2763 f. 603 v–604 r), i sekreta utskottet 4/8 1741 (R 2738 s. 2913–2914) och 13/8 1741 (R 2738 s. 3262 samt R 2739 s. 1397–1398; akten i R 2744 f. 471 r–474 r), sekreta utskottets brev till Kungl. Maj:t 13/8 1741 (Biographica vol. B 48 a) dess protokollsutdrag till slottsbyggnadsdeputationen 15/8 1741 (R 2739 s. 1474–1475), dess protokoll samma dag (R 2738 s. 3311–3312) samt rådsprotokoll i inrikes civilärenden 25/8 1741 s. 484, allt i RA.

⁴⁶ Jfr Edestam, a. a., s. 211 samt idem, "En märklig kyrkoherde", s. 85 (jfr not 11). Det gällde tjänster i Karlskoga, Filipstad och Nor.

⁴⁷ Brev 13/3 1752 från Brelin till Pehr Wargentin. Bergianska brevsamlingen vol. 14, s. 457–461, KVAB.

och sista utrikes resa till Böhmen för att vårda sin hälsa.⁴⁸ Men denna gång gick han inte till fots. Han åkte ”i sin lilla vagn med tränne hjul och en häst”,⁴⁹ som beskrivits av Linné 1747. På vägen gjorde han åter ett uppehåll för studier vid universitetet i Wittenberg, där han 1748 blev teologie licenciat och bestod provet i examen rigorosum.⁵⁰ Doktorstiteln erhöll han påföljande år hemma i Sverige.⁵¹ Men Böhmens varma bad kunde inte ge honom hälsan åter. Sista tiden av sitt liv var han sjuklig, och kyrkoherdesysslan sköttes i praktiken av hans måg, sockenadjutanten i Bolstad Peter Edstedt.⁵² Aktiv hade han levt, och aktiv var han, så länge hans krafter det tillät. Våren 1753 drabbades han av ”en hetsig sjukdom, förlorade dervid all matlust och från den tiden voro hans krafter i dagligt avtagande”. Under högsommarren, den 5/7, slocknade hans livsljus.⁵³ ”Efter så många stormar är han nu kommen i lugnet och införd i den hamnen, hvarest han slipper vara en lek för den ostadiga lyckan”.⁵⁴ Fattig föddes han, fattig levde han, fattig dog han. Utblottad sökte och erhöll änkan ekonomiskt understöd från staten.⁵⁵ Hon överlevde sin herre och man med tretton år. Den 6/3 1776 gick också hon ur tiden,⁵⁶ hon som måste ha fått bära vardagens omedelbara ansvar att hålla ihop familjen, dra försorg om barnen, klä deras växande kroppar, mätta munnar, torka tårar, stilla sorg och lugna längtan. Säkerligen hade det inte varit lätt att heta Anna Maria Kyronia.

Människan

Den bild av människan Nils Brelins, som stiger oss till mötes ur källorna, speglar en kreativ personlighet med en vittomspännande läggning och ett vaket intellekt. Han var ”född med en lefvande inbillnings kraft, en lyckelig upfinnings-gåfva, en redig eftertanka och et djupsinnigt förstånd”.⁵⁷ Läggs därtill receptivitet står han framför oss med ”et lefvande minne och redigt begrep, som vid första ögnasiktet fattade de svåraste ting och med några veckors alfversamma flit vunnit ofta mera, än mången på flera månader”.⁵⁸ Dessa egenskaper bör ha varit en god grund för hans ovanliga

begåvning att konstruera sinnrika maskiner och nyttiga apparater. Sannolikt har hans mekaniska intressen visat sig tidigt, men lika sannolikt har han i unga år aldrig fått tillfälle att utbilda sig i dessa konster. Att han försökt öva sig själv i dem, det kan man nog utgå ifrån. Mycket bör han ha lärt sig under sina utrikes resor, mycket, kanske allt. I själva verket bör de ha varit avgörande för hans utveckling som mekaniker och klavermakare. Ty hans avsikt med dem var just ”at se hvad konsten hos Utlänningar upfunnit til deras märkeliga förmon, det samma förbättra, och åtminstone til et nyttigt bruk för oss at använda”.⁵⁹ Med iver besåg han ”alla märkvärdigheter, som kunde fägnat et nygirigt öga, och i synnerhet de konst-verk, hvilka ryktet hade utropat och som fram för alt annat hans hog retade”.⁶⁰ Men han var fattig, så han arbetade sig fram på gesällers vis. ”Et hurtigt sinne, muntra fötter och en arbetsam hand voro hans förnämsta hjälpmedel. Han vandrade så långa vägar merendels til fot; ty han hade intet att kosta på dyra påst-vagnar”⁶¹ och ”snälla händer höllo honom nu som förr, fri förtäring, och friska fötter fri skjuts”.⁶² Och ”när han på vägen råkade en berömd Mästare och en konstig verkstad, arbetade han, at med flitiga händer förtjena sig födan och en liten rese-penning”.⁶³ Så systematiskt han kunde uppsökte han således kända verkstäder och berömda mästare för att lära och anamma, själv undersöka och arbeta med märkliga uppfinningar och konstruktioner.

Hemkommen omsatte han sina lärdomar i praktiken, och ”här viste han nu flera prof af de konster, dem han med så mycken möda uppsökt öfver flera Riken”.⁶⁴ Han iakttog, han tänkte, han experimenterade, han konstruerade. Alla hans ekonomiska resurser gick till att skaffa material för sina uppfinningar och att hålla arbetsfolk.⁶⁵ Allt omfattade han med till synes samma intresse. Än gällde det att undvika sprickor på byggnadstimmer,⁶⁶ än handlade det om att göra ett stenlim, som inte var vattenlösligt.⁶⁷ En annan gång var det fråga om tillvägagångssättet att långtidsförvara dricka, utan att den surnade i värmen. Då kunde han, den tyste iakttagaren, erinra sig intryck från sina resor, och en gång under sin vistelse i Augsburg såg han, hur befolkningen där plockade en ört *Geum*, som hade förmågan att konservera dric-

⁴⁸ Mörk, a. a., s. 19 f.

⁴⁹ Idem, s. 20.

⁵⁰ Disputation 17/12 1748 (jfr not 20). Se Edestam, *Herdaminne*, s. 212.

⁵¹ Ibid. ”Ten Doctors hatt och heder, Theologiska Faculteten i Wittemberg, som här hos följande promotions act utwisar, efter aflagda Specimina, mig offererat och tilärkänt, har, för ofwannämde Onåd skul (rörde en av hovet avvisad gåva av klaverinstrument), jag icke welat mottaga och bruka.” Brev 1/2 1749 från Nils Brelins till Carl Gustaf Tessin. Ericsbergsarkivet, autografsamlingen vol. 33, RA. Titeln erhöll han emellertid 1749 av Fredrik I. Jfr Mörk, a. a., s. 20.

⁵² Mörk, a. a., s. 29.

⁵³ Ibid., s. 29 f.

⁵⁴ Ibid., s. 31 f.

⁵⁵ Änkan föreslogs till dubbelt nådeår. Karlstads konsistorium till Kungl. Maj:t 22/4 1754, RA. 1772 beviljades hon ur manufakturfonden en årlig pension av 200 dal. smt utöver den summa av 100 dal. smt hon erhöll på ordinarie pensionsstaten. Kommerskollegii arkiv, huvudarkivet A I d 1:4 s. 417–418; nya manufakturdivisionen, manufakturprotokoll 6/2 1772, RA.

⁵⁶ Edestam, *Herdaminne*, s. 212.

⁵⁷ Mörk, a. a., s. 5.

⁵⁸ Idem, s. 30.

⁵⁹ Idem, s. 27.

⁶⁰ Idem, s. 16.

⁶¹ Idem, s. 11.

⁶² Idem, s. 18.

⁶³ Idem, s. 11.

⁶⁴ Idem, s. 19.

⁶⁵ Vittnesbörden om detta är många. Vid sin död var Brelins skuldsatt och familjen i armod. Änkan borde därför hugnas med dubbelt nådeår och hjälpas ”til något understöd och Hugswalelse för sig och sine många barn, uti ett medellöst och i skuld fördjupat tilstånd”, som hon var, ”hälst detta torftiga tilståndet, wid en annars fördelaktig lägenhet, utan twifwel härrörer af de dryga omkostningar han (Brelins) wid flere försök i Mechanicis tid efter annan til Publici tjenst gjordt.” Karlstads konsistorium till Kungl. Maj:t 22/4 1754, RA.

⁶⁶ Mag. NIC. BRELINS PÅFUND, som intygar huru sprickor på byggnadstimmer kunna förekommas. KVAH 1739.

⁶⁷ At göra ett STENLIM, som ej löses up af watn, sedan något ämne af träd eller sten dermed är sammanlimat, utwisar följande Påfund, af Magister BRELIN. KVAH 1740.

ka.⁶⁸ Bryggjnrättningar,⁶⁹ handkvarnar⁷⁰ och bakugnar⁷¹ var nog så nyttiga i hushållen. Med Brelins lätta konstruktion blev de båda sistnämnda lämpliga även i fält,⁷² och han fick således beställning på 24 kvarnar för arméns räkning.⁷³ Smidet därtill skulle tillverkas hos Polhem i Stiernsund,⁷⁴ men han hade själv i Stockholm ansvaret för arbetet i sin helhet och det arbetsfolk han kontrakterat för ändamålet.⁷⁵ En gång, det var i september 1739, kom han in i fabrikören Anders Holmbergs bandvävsfabrik i det Lejonhufvudska huset på Svartmangatan i Gamla sta'n. Han lade då märke till hur arbetarna ”klappade och lagade fiadrarna uti Skättspolarna; han såg också, at desse fiadrar icke woro så gjorde, at de kunde göra sin tilbörliga värkan wid bandens jämna wäfwande, efter de icke alltid kunde spänna ock trycka spolarna med lika kraft och styrcko, samt at de desutan owaraktige woro”. Här borde således något åtgärdas! Brelin började ”nogare besinna denna saken, görandes i förstone åtskilliga försök, men fann omsider på et mycket godt ock behändigt sätt”.⁷⁶ Vilken fin inblick i det brelinska uppfinnarlaboratoriet! En annan sådan ögonblicksbild från hans skaparverkstad lämnar hans berättelse om hur det gick till när han tänkte ut en ny konstruktion av kakelugnar. Vid ett husbygge uppmärksammade han, att den kakelugn, som insattes, dels ”eldade för kråkorna”, dels förbrukade onödigt mycket av den dyrbara veden. Genast lät han riva ut den igen. Han funderade en liten tid, och snart hade han gjort en ny konstruktion, som åtgärdade bristerna hos den gamla.⁷⁷ Bättre plogar⁷⁸ och effektivare, horisontella (!) väderkvarnsvingar,⁷⁹ det kunde bonden behöva, och en trehjulig vagn var bra för alla, även för honom själv.⁸⁰

Men hans älsklingssysselsättning var att arbeta på ”Musicaliska instrumenter; ty

⁶⁸ Huruledes ock swagdricka kunna öfwer sammaren ock många år bewaras, så at de icke surna, utwisar följande rön, af Magister NIC. NILS BRELIN ingifwit. *KVAH* 1740. Cit. s. 301.

⁶⁹ En brygg-inrättning. *KVAH* 1742.

⁷⁰ Beskrifning på en handqvarn, Inrättad af NILS BRELIN. *KVAH* 1742. Dessa båda artiklar utgavs även i separat tryck i Beskrifning Öfwer Den handqvarn och Brygge-Inrättning, Som äro upfunna, och til allmän nytta lemnade. Stockholm 1742. Ex. i KB.

⁷¹ En Bakugn, Af Koppar-plåtar, Hwaruti med ständig Låg-Eld, Bröd Bakas eller Gräddas, på Sand. Stockholm 1749.

⁷² Krigskollegium till Kungl. Maj:t 19/1 1742 samt Kommerskollegium till Kungl. Maj:t 26/1 1742, RA.

⁷³ Kungl. Maj:ts resolution 7/5 1742 enligt påskrift på Krigskollegii skrivelse 19/1 1742, RA.

⁷⁴ Edestam, *Herdaminne*, s. 211.

⁷⁵ Karlstads konsistorium till Kungl. Maj:t 24/7 1742, skrivelse från Nils Brelin 12/7 1742 styrkt med intyg från Carl Cronstedt i Krigskollegium angående befrielse från plikten att provpredika i Nors församling, RA.

⁷⁶ Fabriqveuren Herr AND. HOLMBERGS Berättelse om de Skättspolfiadrar, som Magister NICOL. BRELIN, uti des band-fabriquer inrättat. *KVAH* 1740. Beskrifning av uppfinningar i artikeln Huruledes Skättspolfiadrar, uti bandfabriquer kunna göras bättre ock nyttigare, än de som förr brukelige varit ock utrikes gjorde äro; utwisar följande påfund af Magister BRELIN upwist. *KVAH* 1740.

⁷⁷ Beskrifning öfwer et nyt Sätt på KAKELUGNAR ... Af NIC. BRELIN. *KVAH* 1741.

⁷⁸ Jfr Linnés *Wästgöta=Resa*. Se även brev 7/11 1746 från Brelin till P. Elvius d. y., där han översände beskrifning jämte ritning av en plog, KVAB.

⁷⁹ I ovan not 78 nämnda brev redogjorde Brelin även för sitt arbete att konstruera horisontella väderkvarnsvingar. Några år senare, 21/2 1749, uppvisade han för Kommerskollegium ”i Modelle en ny invention af väderqvarn med horizontale-wingar”. Kommerskollegii arkiv, huvudarkivet A I a 1:134, RA.

⁸⁰ Jfr Linné, *Wästgöta=Resa*. För en översikt över Brelins alla uppfinningar se Edestam, ”En märklig kyrkoherde”, s. 85 ff.

dertil hade han af Naturen besynnerlig håg och böjelse, och deruti hade han, utan mycken undervisning, genom egen öfning allena, sig märkeligen uparbetat”.⁸¹ Musiken var det, som lockade honom till Rom ”at här kunna blifva bättre undervist uti en konst, i hvilken han tilförne vist sig vara en försvarlig Mästare, nämligen, at göra Musicaliska Instrumenter”.⁸² Själv har han omtalat ”de äljest härliga förmoner, som mig tilbudne warit på utrikes orter”, om han velat stanna, vidare att han ”derigenom wunnit witra ock lärda Mäns ynnest, samt derjämte min rikeliga utkomst, tå jag snart tu år wistades uti Italien”.⁸³ Och en tid, det bör ha varit under den första utrikes resan, sägs han explicit ha varit etablerad som instrumentmakare i Lothringen.⁸⁴ Från studietiden i Lund finns det första klara belägget för att Brelin sysslat med klavermakeri av ett mera ovanligt slag. ”Han gjorde denna tiden (1722) färdig en Clavessin, hvilken han hade den lyckan, at för vår mildaste Konung FREDRIK den första få upvisa. Denna gåfvan blef ansedd med den nåd, at BRELIN blef kårt derefter med dubbelt stipendium benådad”.⁸⁵ Om en cembalo kunde ge dess upphovsman ett sådant penningunderstöd, måste den ha varit anmärkningsvärd både till klang och konstruktion!

I samband med Brelins inval i Vetenskapsakademien 1739 möter vi honom åter som klaverinstrumentmakare. Den 5/8 anmälde Brelin till akademien, att han ”upfunnit et nytt påfund på Clawerer och Cymbaler ... och består ... enkanneligen deruti, at han i stället för Korpfiadrar, som härtils varit brukelige på tangenterne giordt dem af Elphenben, så at de ej allenast på et ganska behändigt sätt äro fogade tilsamman, utan Kunna wara mycket waracktigare, än de förra”.⁸⁶ Ett par dagar

⁸¹ Mörk, a. a., s. 12.

⁸² Idem, s. 17.

⁸³ Karlstads konsistorium till Kungl. Maj:t 5/3 1740, Brelins besvär ink. 21/2 1740, RA.

⁸⁴ Fétis, *Biographie universelle*.

⁸⁵ Mörk, a. a., s. 15. Brelin synes ha haft ett övervägande gott förhållande till kungamakten, särskilt Fredrik I, vars hjälp ur hungersituationen i Lund han bar i tacksamt minne och påminde om ännu i sin hyllningsdikt till majestätet i Wittenbergdisputationen från 1748:

”STORA KONUNG, sielf TU dragit,
Mig ur Stoftet up i dag;
Jag ei bok i handen tagit,
Om ei warit Tit behag.

Uti hundrad' talet tetta,
Nämnas året Tiugu två,
Hwarom Skåne kan berätta,
Som sin KONUNG hyste tå.

Ter i LUND, tå jag ei hade,
Råd at mig få äta mätt,
STORA KONUNG sielf TU lade,
Grund til bättre lefnads sätt.”

Brelins goda förhållande till Fredrik I styrkes även i en sekundär källa som Johann Christoph Adelungs Fortsetzung und Ergänzungen zu Christian Gottlieb Jöchers allgemeinem Gelehrten-Lexico, vars första band utgavs i Leipzig 1784: ”Wegen seiner (Brelins) grossen Kenntnisse in der Mechanik und in Verfertigung musikalischer Instrumente, stand er bey seinem könige in grossen Gnaden, ... So war er auch in Erfindung und Angebung nützlicher Dinge ungemein glücklich ...”

⁸⁶ Vetenskapsakademiens dagböcker 1739–1741 s. 53 f., KVAB.

senare, den 8/8, besöktes Brelins i sin bostad av en delegation från akademien bestående av Anders Johan von Höpken, Mårten Triewald och Jacob Faggot. De högtlärde och samtidigt musikintresserade herrarna besåg Brelins inventioner, ”och som detta var något särdeles”, beslöt om inval av honom.⁸⁷ Redan den 11/8 höll han så sitt inträdestal,⁸⁸ och den 22/8 uppvisade han i själva akademien ”2^{ne} tangenter af sin nya inwention på strängiaspel, den ena til et liggande och den andra til et uprättstående instrument, hwarjemte Han berättade, at desse tangenters mechanismus war så inrättad, at ingen skulle gierna kunna imitera dem, änskiönt, at han toge det ena stycket från det andra”.⁸⁹ Några av Brelins tankar kring konstruktioner av klaverinstrument publicerades samma år i akademiens handlingar.⁹⁰

Men Brelins ekonomiska läge var prekärt. Hustru och barn svalt, hans vänner, som ”härtils hafwa undfått mig lifsmedel, wända nu ryggen til, och wisa mig dören”, och gäld och skuld hade fördärvat hans kreditmöjligheter.⁹¹ Oförtröttligt arbetade han dock vidare på sina mekaniska experiment. Till riksdagen 1740–1741 ingav han en skrivelse, uppläst i sekreta utskottet 23/6 1741, vari han uppmärksammade ständerna på ”et aldeles nytt påfund af Stränginstrumenter, hwarwid sådane försök äro lagde å daga, som öfwer alt bland Musici warit hålna för omöjelige”. I arton månaders tid hade han själv arbetat på instrumentet, och nu anhöll han, att det skulle ställas upp på någon offentlig plats ”til efterkommandes goda omdöme och Nationens heder”. Vidare bad han ”at få framwisa det, som nyttigare är”. Men den hetaste önskan sparade han till sist – att få ”meddela androm en welment underwising uti sådane Mechaniske slögder och wetenskaper, som kunna öfwertyga den ädla ungdomen, at de samma, när godz och penningar tryta, äro bättre, än både guld och härkomst”.⁹² Den gode Nils försökte således krypa ur prästkappan och i sin vardagliga gärning helt få möjlighet att följa sitt hjärtas röst! Till stöd för sin ansökan lämnade han ett intyg, daterat 25/6 1741, utfärdat av ingen mindre än Christopher Polhem.⁹³ Det lyder in extenso:

”Vid tillfälle, jag kom at se och höra et owanligt Strängespel på Rådstugun här i Stockholm, vart jag mycket begirig, at betrakta det samma, så til des Mechaniske Structur utan= och innantil, som des extraordinaire höga liud, som jag ingenstädes tilförene hört eller set.

Hvad detta senare angår, så lemnar jag hälst omdömet derom til dem, som hafva bättre smak i Musiqven än jag: Men hvad det förra beträffar, som jag kan ha

⁸⁷ Ibid., s. 73, KVAB.

⁸⁸ Ibid., s. 75, KVAB. Talet jämte svar av Höpken finns bevarat i sekreterarens arkiv kaps. 28 : 1, KVAB.

⁸⁹ Ibid., s. 101, KVAB.

⁹⁰ Påfund, at storligen öka Claviers och Cymbalers godhet. KVAB 1739.

⁹¹ Karlstads konsistorium till Kungl. Maj:t 5/3 1740, Brelins besvär ink. 21/2 1740, RA.

⁹² R 2767, f. 840r–841r, RA.

⁹³ Ibid., f. 842r, RA. Som är att vänta har Polhem och Brelin haft flera kontakter än denna. Belägg därför utgör brev 25/3 1742 från Polhem till Vetenskapsakademien, vari Polhem yttrade sig berömmande om ”H:r Magister Brelins wackra qwarn-invention, som Kongl. Wettenskaps Academiens behagat öfwersända Ritning och beskrifning uppå.” Christopher Polhems brev utg. av Axel Liljencrantz i Lychnosbibliotek 6. Uppsala 1941–1946. S. 209f. Brelin å sin sida har tagit del av och studerat Polhems inventioner, till vilka han stundom hänvisar, så i beskrivningen av sin handkvarn, publicerad i KVAH 1742.

någon mera kunskap uti; så finner jag här med förundran et så mycket större Konst-Stycke, som en Svensk är första uphofsman derföre; Hvilket torde gie utlänningar, så vel som dess egna inbyggare, til förstå, at det Svenska Climatet Kan ock alstra hufvuden med hiernar uti, så vel som hos dem, nemligen utlänningar.

Således begabbar Naturen alla dem up i ögonen, som Kalla våra Svenska dumhufvuden: Ock på det de väckeligen måtte få se vederspelet, så skulle detta vackra värket icke ringa tiena dertil, om det på något publict ställe blefve conserverat ock förvarat, til Posteritetens eftersyn, hvad värkan det haft, at Konster ock vetenskaper blifvit rät taxerade.

Detta skialiga vitnesbörd ock velment omdöme, lemnar jag, så mycket häldre til Auctorens, herr magister Brelins beröm, som det torde kunna tiena til fleras upmuntran, at förtiena det samma på högre ställe. Datum, Stockholm, d. 25 junii 1741.

C: Polhem”

Instrument och skrivelser gjorde intryck på handels- och manufakturdivisionen, som observerat Brelins önskan ”at ungå till at wara präst och häldre få något tillfälle at blifwa Praeceptor uti Mechaniquen”. I lön skulle han få 600 dal. smt årligen ”at därföre informera ungdomen samt läse publice uti mechaniquen”. Divisionen beslöt därför föreslå sekreta utskottet att rekommendera honom hos Kungl. Maj:t att han skulle med ”Kongl. Fulmakt och Caracteur af Professor Mechanicus benådas”.⁹⁴ Det gick inte så, men man tog beslut om ett ekonomiskt understöd för honom om 600 dal. smt.⁹⁵ Det märkliga klaverinstrumentet med dess ”öfwermåttan härliga liud”⁹⁶ finns beskrivet i Vetenskapsakademiens handlingar för 1741.⁹⁷

Även sedan han flyttat till Bolstad har han fortsatt att bygga sina klaverinstrument. Det första vittnesbördet härom lämnas av Linné i skildringen av besöket 1746. Kanske var det samma instrument, som Brelin två år senare ville skänka kungafamiljen. ”I några år har jag med al flit oc Kostnad låtit arbeta på 2^{ne} Stränginstrumenter . . . ; instrumenterna fördes 53 mil Landwäg til Stockholm, som kostade 120 rdr. smt allena i Skiutzpengar de sönderkördes under vägen, hvars reparation gick til 60 rdr; Claveristens besvär, som dem upstälte, stämde, oc i ordning bragte betaltes med 50 rdr, förutan andra omkostningar”, men ”på hvad sätt de med onåde tillbaka skickades, är mig aldeles okunnigt”.⁹⁸ Återkommen från sin sista utländska resa skrev han 1/2 1749 åter till Tessin om sin smärta över neslig behandling. ”Af utländska resan är jag väl med hälsan lyckeligen hemkommen; men för skam och

⁹⁴ Handels- och manufakturdivisionens protokoll 23/7 1741 (R 2763, f. 603v–604r), RA. Behandlat i sekreta utskottet bl. a. 4/8 1741 (R 2738, s. 2913–2914; jfr not 5).

⁹⁵ Sekreta utskottets protokoll 13/8 1741 (R 2738, s. 3262), dess skrivelse till Kungl. Maj:t samma datum (R 2739, s. 1397–1398; även i Biographica vol. B 48 a) samt rådsprotokoll i inrikes civilärenden 25/8 1741, allt i RA.

⁹⁶ Sekreta utskottets handlingar, akt 87 (R 2744, f. 471r), RA.

⁹⁷ Beskrifning öfwer det nya Påfund af en uprätstående dubbel Clavessin, inrättad med forte och Piano til 8. graders förändring, som wid 1741. års Riksdag för Riksens Höglofl. Ständer blifwit upwist, af des inventor, NICOL. BRELIN. KVAH 1741.

⁹⁸ Brev från Brelin till Carl Gustaf Tessin daterat aug. 1748 i Ericssbergsarkivet, autografsamlingen vol. 33, RA.

blygd skul, at min ärliga intention, med stränginstrumenterne næstl. år, mislyckades, törs jag näpligen wisa mig på gatorna. Häffolket peka fingren åt mig, oc mina wänner, som wetat, at min intention ärlig varit, oc at jag inga penningar eller betalning terføre begärt, slå ögonen neder tå te se mig”.⁹⁹ Vilken småskuren mentalitet vid svenska hovet!

In i det sista fortsatte han att bygga sina klaver. ”Mot slutet af sina dagar, begynte han arbeta på et spel, som skulle blifva en *Vox humana*, men innan det blef mellan hans händer färdigt, var han til sin sista resa färdig”.¹⁰⁰ Intill ”den sista dag, då han ännu gick uppe, arbetade han med egna händer och lät andra arbeta på Mechaniska försök”.¹⁰¹ Ovisst är, om dessa varit klaverinstrument, men väsentlig är uppgiften, att han haft mekanikelever hos sig i prästgården i Bolstad.¹⁰² En av dessa hette Sven Algren. Han hade ”öfver et år varit hos Doctor Brelín i lifstiden, och fått god underrättelse om alla des Mechaniske påfund”. Därför fick han Vetenskapsakademins uppdrag att för dess handlingar beskriva Brelíns förbättring av ”Tangenter til Claver och andra Stränga-Spel”.¹⁰³ De publicerades 1757 i utdrag och med redigeringar och kommentarer av ledamöterna Henric Theophil Scheffer och Fredric Palmquist.

Det kan således inte råda något som helst tvivel om att Brelín själv arbetat som klaverinstrumentmakare och ständigt haft nya konstruktioner i huvudet. Men han har också tillverkat egna instrument för försäljning. På tal om de klaver han 1748 ville skänka hovet men som hovet ville köpa sade han sig ”för sådane instrumenter fått mer oc minder, så som köpmän oc älskare af instrumenter kunnat sig infinna, nemligen då jag giordt dem til Salu, såsom sant är, at jag för dylika instrumenter stundom fått 100, stundom 2 a 300 plåtar . . .”.¹⁰⁴ Instrument av hans hand har mycket riktigt också cirkulerat på den inhemska marknaden. Ett sådant utbjöds till salu i annons i Stockholms Post-Tidningar 25/7 1765 hos snickarmäster Christian Nachtigal på Lilla Nygatan i huset nr 114: ”... en god *Clav-Cymbal*, som är unique, af Doctor Brelín i lifstiden gjord, efter en inrättning, som han i Italien sedt, och sjelf där arbetade uppå”. Alla visste, vem ”Doctor Brelín” var. I samtiden hade han ett namn.

Således närmar vi oss den innehållsmässiga kärnan av ämnet för denna studie: ”At tilreda väl-ljudande Strängaspel . . . var den konst, som viste honom fri väg genom så många Riken och hvarmed han under de svåraste motgångs åren födde sig och de sina”.¹⁰⁵ Alltså har vi rätt att dra slutsatsen, att han finansierade sina utrikes resor

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Mörk, a. a., s. 22.

¹⁰¹ Idem, s. 27.

¹⁰² I skrivelse till Kungl. Maj:t av den 21/3 1749 vittnade han själv om detta förhållande: ”... oc om behörig räkning skulle formeras över al den Kästnad jag värligen haft vid mina inventioners uppfinnande, tå jag i några år måst underhålla åtskilliga gesäller och arbetare; så överstego räkningen några tusende daler.” Biographica vol. B 48 a, RA.

¹⁰³ Vetenskapsakademiens dagböcker 1747–1759, s. 458, akademiens protokoll 13/3 1756, KVAB.

¹⁰⁴ Brev daterat aug. 1748 från Brelín till Carl Gustaf Tessin i Ericssbergsarkivet, autografsamlingen vol. 33, RA.

¹⁰⁵ Mörk, a. a., s. 21 f.

med arbete i klavermakarverkstäder, och att det var med inkomsterna från sitt klavermakeri han uppehöll livet på sig och de sina under fattigdomens år 1721–1723, då han studerade i Lund, och misärens år i Stockholm 1739–1743!

Juristen och teologen Brelín visar sig således främst såsom mekaniker och uppfinnare, därav samtidens bedömning att han hamnat på fel plats i livet. Denna hans kärlek till konster, vetenskaper och slöjder måste ha följt honom från ungdomen, och den låg honom i fatet under den långa processen med konsistoriet i Karlstad. Han skulle ”... ock på tijonde året neppeligen tagit uti någon bok, hwar till han likwäl med liflig ed sig förpliktat, hafwandes man altid sett få böcker hos honom, men wäl så många wärktyg af alla slag, både på bord och bänkar, som hos flere handtwärkare”.¹⁰⁶ Ur konsistoriets synvinkel var detta naturligtvis graverande. Likväl torde beskyllningen vara orättvis. Konsistoriets argumentationsnivå lyser igenom också i anklagelsen mot Brelín, att han ”siälf giordt lik-predikan öfwer sin fader samt af sin moder, som will säjas, tagit därföre betalning”.¹⁰⁷ Men förvisso var Brelíns sinne öppet också för vittra lekar. Han skrev vers, som han kunde åsätta en uppfinning eller inleda en konstruktionsbeskrivning med.¹⁰⁸ Fredrik I, Adolf Fredrik och Ulrika Eleonora tillägnade han dikter på svenska.¹⁰⁹ Under sin vistelse i Italien studerade han antika statyer, ruiner och akvedukter. Han besökte lärda samfund och vistades till och med en tid vid kurian i Rom för att närmare lära känna den katolska ”vidskepelsen”.¹¹⁰ Det bör bl. a. ha varit därför som påven själv, Clemens XII, uppmärksammade honom med en äreskänk.¹¹¹

Mot bakgrund av det hittills sagda framstår det som centralt att försöka följa Nils Brelín i hans vandrings spår på kontinenten och se, om det är möjligt att rekonstruera, vilka impulser han kan ha fått när det gäller klavermakeri, vilka intryck han kan ha tagit, var, när och av vem. Detta innebär visserligen angelägna men tidskrävande

¹⁰⁶ Justitierevisionens protokoll 17/1 1740 s. 53, RA.

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ Så när det gäller hans bakugn. Jfr Brelíns tryckta beskrivning av denna, som utkom i Stockholm 1749.

¹⁰⁹ Dikter till Fredrik I och Adolf Fredrik finns i licentiatavhandlingen från 1748. Hofmann (se not 11) omnämner, att han tillägnat både Fredrik I (potentissimo Suecorum Regi, FRIDERICO, carmine Suecico dedicata) och Ulrika Eleonora (Serenissimae Gothorum quondam Reginae, VLRICAE ELEONORAE, consecrata carmine Suecico) dikter på svenska i sina Uppsaladissertationer 1724 respektive 1725.

¹¹⁰ Hofmann (op. cit.) säger: ”Sed scientiarum nobilissimarum, in primis mathematicarum atque physicarum, omnium maxime mechanicarum, cupiditate aestuans, iter ad externos denuo suscepit, omnesque fere terras Europae, meridiem spectantes, peragravit, in *Italiam* venit, praecipuas felicissimae huius regionis vrbes vidit, Vesuuium montem ascendit, *Romae* diutissime haesit, artificum summorum officinas, rudera operum et aedificiorum olim celeberrimorum, aquaeductus, alia innumera perlustravit, musea eruditorum frequentavit, et superstitiones, ritus, moresque curiae Romanae, in primis Consecrationes solemnias, quae Canonisationis titulo veniunt, obseruavit, vt patriae suae, variis instructus scientiis, olim maiori possit esse vilitati.”

(”Men då han brann av begär efter de ädlaste av vetenskaper, främst matematik och fysik men allra mest mekanik, företog han ånyo en utrikes resa och genomkorsade nästan alla Europas sydliga länder, kom till Italien, såg de förnämsta städerna i detta lyckligt lottade land, besteg berget Vesuvius, uppehöll sig länge i Rom, undersökte lämningarna av de fordom mest berömda konstverken och byggnaderna, akvedukter och andra otaliga ting, umgicks i de lärda akademierna och studerade vidskepelse, ritualer och seder vid den påvliga kurian, framför allt de invigningsfester, som kallas kanonisation, för att han genom undervisning i olika vetenskaper en gång skulle kunna bli sitt fädernesland till större nytta.”)

¹¹¹ Mörk, a. a., s. 31 (jfr not 135).

forskningar, som inte har kunnat utföras i detta sammanhang. Viktigt är dock att fortsättningsvis minnas, att Brelins haft sin från resorna vunna kunskap med sig hem i sitt intellektuella bagage, att han yrkesmässigt utövat klavermakeri, och att han haft elever. Särskilt viktiga blir dessa förhållanden, när vi nu går att sammanlänka Nils Brelins liv med Vetenskapsakademiens i Stockholm verksamheter.

Vetenskap och samhälle

För att förstå denna hopkoppling måste vi ett ögonblick lämna vår Brelin och göra en lärdomshistorisk utblick. Vi öppnar dörren till 1600-talets vetenskapliga revolution och stiger in i tiden. Brytningen med aristotelisk världsbild och människosyn inledde en epok av genomgripande förändringar, vars konsekvenser skulle omdana samhället i stort och förvandla människornas liv i stort som smått. I centrum stod inte längre det översinnliga, kyrka, tro och religion. Nu lyftes den handfasta verkligheten och den jordiska tillvarons villkor fram såsom studieobjekt. Denna världen skulle utforskas med hjälp av praktiska experiment, inte genom teologiska spekulationer, hur skarpsinniga dessa än vore. Vetenskapen bytte ansikte och ömsade metod. Det är nu de moderna naturvetenskaperna föds! Samtidigt förändrades rollerna för den nya vetenskapens utövare. Renässansens konstnärer och hantverkare blev den nya tidens vetenskapsmän. Sålunda uppkom ett nytt yrke, vetenskapsmannens. Dess utövare fick hög social status och växte snabbt i antal. Denna process medförde, att vetenskapens ställning stärktes och preciserades i samhället, ett samhälle, som i sin tur utvecklades ekonomiskt och ständigt behövde ny teknik för fortsatta framsteg. Därför togs vetenskap och teknik i ekonomins och samhällsnyttans tjänst. Den naturliga mötesplatsen för dessa intresseområden blev vetenskapsakademierna.

Akademibildningarna

Vetenskapsakademierna såsom institutionsbildningar var således en frukt av den nya tiden och ett barn av dess anda. Här samlades vetenskapsmän, man utbytte tankar och diskuterade varandras rön och erfarenheter. Man publicerade sig och läste varandras skrifter. Man etablerade kontakter med andra lärde på andra orter, och akademierna bytte publikationer med varandra. Inomvetenskapligt fungerade akademierna såsom diskussions- och utvecklingsorgan och var därjämte kontaktpunkter enligt ett successivt uppbyggt informationsnät, som täckte Europa. Följaktligen var det här, vid de progressiva akademierna, som de viktiga tekniska framstegen gjordes, och inte vid de konservativa universiteten, vilka vid denna tid tenderade att stanna i sin andliga växt.

Men verksamheten hade flera syften. Lika viktigt som att befördra teoretisk vetenskap var att omsätta denna i praktiken, att göra dess tillämpning nyttig för det

allmänna. Borgare och köpmän kunde av vetenskapsmännen beställa lösningar på tekniska problem, som hindrade eller försvårade näringsidkarnas verksamheter, och detta skedde just i akademierna. Det var arbetsamt för människan att läns pumpa vattenfyllda gruvhål, men ångmaskinen blev inte trött. Bönderna hade inte förmåga att förbättra sina redskap och utnyttja sin jord, så de fick bättre skördar, men teknikerna gav dem maskiner, genomförde skiften och lärde ut växelbruk. Köpmännen kunde inte lösa longitudproblemen till sjöss, men vetenskapsmännen lyckades omsider med detta. Och det var just dessa sistnämnda problem, som livligt sysselsatte det genom en sammanslagning av borgerligt-ekonomiska intressen 1662 i London bildade *Royal Society*.¹¹²

Tre intressenter samverkade således i vetenskapsakademierna: vetenskapens utövare, vetenskapens avnämare och samhället, som sanktionerade, understödde och inte sällan drev deras verksamheter liksom ett ämbetsverk. Även om det var renässansens Italien, som såg de första akademierna, är det här främst skeendet i England och Frankrike under 1600-talet och i övriga Europa under 1700-talet, som är av betydelse. *Royal Society* i London följdes i raskt tempo av akademibildningar i åtskilliga städer i Frankrike, Tyskland, Ryssland och Danmark-Norge. Sverige fick 1711 sitt första, visserligen kortlivade naturvetenskapliga samfund, *Collegium Curiosorum* i Uppsala. 1739 grundades den livskraftiga och betydelsefulla Vetenskapsakademien i Stockholm. Dess närmaste förebild var *Royal Society*, även om man senare hämtade mycken inspiration för den konkreta verksamheten från *Académie Royal des Sciences* i Paris. Dess syfte var brett: att å ena sidan upparbeta naturvetenskap och teknik, bedriva forskning på naturkunnighetens olika delområden, odla ekonomi och handel, understödja manufakturer och slöjder och vårda det svenska språket. Lika viktigt var å andra sidan att föra ut de vunna resultaten och sprida kunskap om dessa och se dem genomförda i praktiken för det allmänna bästa.¹¹³ I äktenskapet mellan teknik och ekonomi föddes många ämnesbarn, däribland musik såsom naturvetenskap. Akustik och organologi hade därmed sin givna plats bland vetenskapsakademiernas verksamhetsfält. Så var också fallet med Vetenskapsakademien i Stockholm.¹¹⁴

Nils Brelin och den lärda världen

I denna svenska vetenskapsakademi invaldes Nils Brelin den 8/8 1739. Han var då nyligen återkommen från sin andra utrikes resa, hade att avsluta den bittra fejden

¹¹² Jfr Thomas Birch, *The history of the Royal Society of London for improving of natural knowledge from its first rise*. London 1756.

¹¹³ För historiker över Svenska Vetenskapsakademien, dess förhistoria och bildande se främst Sten Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia 1739–1818*. Band 1–2. Stockholm 1967. Även Bengt Hildebrand, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademien. Förhistoria, grundläggning och första organisation*. Stockholm 1939. Akademiens första stadgar återges hos Hildebrand, s. 760 ff.

¹¹⁴ En översikt över vetenskapsakademierna och musiken ges i Eva Helenius-Öberg, *Svenskt klavikordbygge 1720–1820. Studier i hantverkets teori och praktik jämte instrumentens utveckling och funktion i Sverige under klassisk tid*. Uppsala 1986, s. 8 ff.

med Karlstads konsistorium och sedan bygga upp en ny tillvaro. I den nybildade Vetenskapsakademien fann han ett forum för sina världsliga intressen. Hans väsen och gestalt sammanfaller uppseendeväckande väl med akademiernas syften och verksamheter.

Brelin förkroppsligade vetenskapsakademiernas båda ideal teori och praktik – att uppfinna och att undervisa. ”Hans brinnande åtrå var, at kunna sjelf uppfinna något nytt och undervisa andra i det, som han funnit”.¹¹⁵ Han drevs därvid av ”en, hos mig alt för stor befunnen dårskap, som af olyckelig wålmening, alla Kropps och Sinnes gåfvor, så väl som öfrig wälfärd, velat offra til almånhetens tjänst och båtnad”.¹¹⁶ Mekanik och musik var hans lidelse och liv. I anden besläktad med Christopher Polhem var han en aktad och respekterad ledamot av Vetenskapsakademien. Där fick han en plattform för sina många verksamheter. Där hade han möjlighet att publicera sig. Där gavs tillfällen till tanke- och informationsutbyte med likasinnade. Och där fanns de musikintresserade ledamöterna Höpken, Triewald och Faggot, som ju föreslagit honom till inval för hans konstruktioner av klaverinstrument. Där var Polhem jämte sin naturvetenskapligt begåvade mekanikelev orgelbyggaren Daniel Strähle, vidare matematikerna och amatörmusikerna Scheffer och Palmquist, som lockades av temperaturproblematiken. Slutligen mötte den matematiskt och naturvetenskapligt inriktade hovkapellmästaren Johan Helmich Roman, som Brelin kan ha sammanträffat med redan i Rom 1736–1737, då båda samtidigt befann sig där på sin respektive andra utrikes resor.¹¹⁷

Där gled Brelin också in i det redan uppbyggda kontaktnätet vetenskapsakademierna emellan. Ledamotskapet i den svenska vetenskapsakademien gav honom status och auktoritet även utomlands. Men inte nog med att svenska vetenskapsakademiernas handlingar helt eller i utdrag översattes till andra språk, däribland tyska.¹¹⁸ Brelins artiklar publicerades också i separata översättningar. Exempel härpå återfinns i *Göttingen gelehrten Anzeigen*, som 1758 tog in beskrivningen av Brelins cembalodocka från Vetenskapsakademiens handlingar från ett år tidigare. Det kunde också gälla den redogörelse för en bakugn av kopparplåtar, som Brelin självständigt lät trycka i Stockholm 1749. I tysk översättning upptogs denna i sjätte delen av Daniel Gottfried Schrebers *Neue Sammlung verschiedener in die Cameralwissenschaften einschlagender Abhandlungen und Urkunden, auch anderer Nachrichten*, som utkom 1764. Helt naturligt finns Brelin med i översikter över den samtida lärda världen såsom Ernst Ludewig Rathlefs *Geschichte Jetztlebender Gelehrten*, som trycktes i tolv band 1740–1747. Han biograferas också, visserligen i supplementband

¹¹⁵ Mörk, a. a., s. 27.

¹¹⁶ Brev 13/3 1752 från Nils Brelin till Pehr Wargentin. Bergianska brevsamlingen vol. 14 s. 457, KVAB.

¹¹⁷ För Vetenskapsakademiens aktiviteter på musikområdet se Helenius-Öberg, a. a., s. 21 ff. För Romans biografi se Ingmar Bengtsson, *J. H. Roman och hans instrumentalmusik*. Uppsala 1955. Den italienska resan behandlas där s. 34 ff. För denna jfr även Åke Vretblad, ”Johan Helmich Romans vistelse i Rom”. *Svensk tidskrift för musikforskning* 27 (1945). Också Roman besökte Neapel. Tanken att två svenskar slagit följe tränger sig osökt på.

¹¹⁸ Se därom A. Holmberg, ”Kungl. Vetenskapsakademiens äldre skrifter i utländska översättningar och referat”. *Kungl. Vetenskapsakademiens Årsbok* 1939. Bilaga. Uppsala 1939.

IV, i Johann Heinrich Zedlers gigantiska *Grosses Vollständiges Universal Lexicon Aller Wissenschaften und Künste*, som utkom i 68 band åren 1732–1754, i första bandet av Johann Christoph Adelungs *Fortsetzung und Ergänzungen zu Christian Gottlieb Jöchers allgemeinem Gelehrten-Lexico, worin die Schriftsteller aller Stände nach ihren vornehmsten Lebensumständen und Schriften beschrieben werden*, tryckt i Leipzig 1784, liksom i det franska *Biographie universelle*, publicerad i 85 band med tryckåren 1811–1862.

Från den lärda världen gick förbindelser till andra informationssystem och ämneskretsar. Musiken hade ett eget internationellt kontaktnät, som delvis sammanföll med den lärda världens, men till andra delar hade sin egen struktur med instrumentmakare, musikteoretiker och musiker, antingen dessa senare varit *Kenner* eller *Liebhaber*. Att den tyske musikskriftställaren och teoretikern Friedrich Wilhelm Marpurg (1718–1795) i andra bandet av sina *Historisch-Kritische Beyträge zur Aufnahme der Musik* från 1756 i tysk översättning avtryckt *Herrn Mag. Nicol. Brelins Erfindung, wie man der Güte der Claviere und Clavicimbel sehr zu statten kommen könne* vittnar om hög uppskattning av Brelin. Artikeln citeras nämligen in extenso ”aus den Schwedischen Abhandlungen” och utan den ironiska kommentar, som åtföljer samme Marpurgs referat av Faggots och Strähles rön beträffande liksvävande temperatur, som framlagts i Vetenskapsakademiens handlingar för 1743.¹¹⁹ Då liksom nu citerade man med förkärlek varandra, vilket ger upphov till intrikata källkritiska problem, då det gäller att dels karaktärisera de olika kontaktnäten, dels värdera dessas inbördes nivåer. Till Brelins artikel i 1739 års handlingar hänvisar således Jacob Adlung i sin *Anleitung an der musikalischen Gelehrtheit* från 1758, betecknande nog via Marpurgs *Historisch-Kritische Beyträge*. Hänvisar till och bygger på varandra gör också ett flertal äldre musiklexika, där Brelin biograferas.¹²⁰

Det ovan anförda räcker för att påvisa, att tankegods och rön från Sverige på olika vägar spreds i etablerade kontaktnät och värderas kritiskt av fackmän inom olika ämnesområden på kontinenten. Men vi har att räkna med ytterligare en mekanism för idéspredning – avskriften. Böcker var dyrt, och ville man ha en enstaka text ur ett verk, skrev man av den. En antydning om detta förfaringsätt ger artikeln *Faggot (J.)* i Ernst Ludwig Gerbers *Neues Historisch-Biographisches Lexicon der Tonkünstler*, tryckt 1812–1814: ”Unter diesem Namen findet man in den Händen der Liebhaber eine ”Trigonometrische Berechnung für die neue Temperatur, zu Stimmung der Töne auf dem Claviere”; ob und wo sie aber gedruckt ist, kann nicht bestimmt werden”. Det rör sig här helt klart om Faggots text i Vetenskapsakademiens handlingar från 1743. Hur fascinerande att tänka sig, att den cirkulerat i avskrift bland tyska amatörer! Ty vad hade de inte själva i detta ämne!

¹¹⁹ Referatet återfinns i Marpurgs *Versuch über die musikalische Temperatur*. Breslau 1776. Man slår upp § 191, s. 167 f.

¹²⁰ Så t. ex. Forkels, Gerbers, Lichtenthals och Fétis' arbeten, se not 11.

Nils Brelins och det svenska klavikordets uppkomst

Nils Brelins namn har i flera tidigare sammanhang förbundits med uppkomsten av en specifikt svensk klavikordtyp.¹²¹ Konstruktionsdetaljer beskrivna i Brelins text i Vetenskapsakademiens handlingar för 1739 har identifierats på bevarade instrument tillkomna efter ca 1740, som konstaterats vara en brytningstid i inhemskt klaverbygge.¹²² Mot detta kan hävdas, att de konstruktionsdetaljer, som konstituerar det svenska klavikordet, också återfinns i kontinentalt bygge.

I det föregående har vi följt Nils Brelin genom hans liv och lärt känna hans personlighet. Vi förstår, att han måste ha uppfattat prästyrket såsom en plikt, som gav honom och familjen en fast inkomst. Men hans hjärta fanns hos de konstfärdiga maskiner, med vilka han för det allmänna bästa fyllde prästgården i Bolstad, alltmedan han mer och mer överlät sina tjänsteangelägenheter på sin svärson. Hans älsklingssysselsättning var att bygga klaverinstrument. För honom stod därvid den sköna klangen, välljudet, och den mekaniska hållbarheten i centrum. Således kan man sluta sig till att han måste ha upplevt Bolstad mer eller mindre som en förvisningsort. Upprepade gånger anhöll han också om förflyttning,¹²³ än till Stockholm,¹²⁴ än till Åbo,¹²⁵ också därför att sönerna skulle få möjlighet till bättre skolundervisning.

Det är viktigt att erinra sig Brelins patos för det allmänna och hans iver att överföra kunskaper i mekanik till andra. Han var ju till och med föreslagen till professor i mekanik med uppgift att undervisa ungdomen och föreläsa offentligen! Vi har klart för oss, att Brelins utrikes resor måste ha varit avgörande för hans utveckling som klavermakare. Vi observerar därvid, att "hans resor voro sådane, at de drogo snart ingen fyrk ur landet, men förde hem konster och vetenskaper",¹²⁶ Vi minns, att han så systematiskt han kunde uppsökte berömda mästare och verkstäder, blev där någon tid och lärde sig, får vi anta, det specifika hos var och en. Vi vet, att han perioden 1739–1743, just de kritiska åren i den första fasen av det svenska klavikordets utveckling, bodde i Stockholm och denna tid, då han saknade fast inkomst, livnärde sig på klavermakeri.

Ser man Nils Brelin som en konstruktionskompilator, som väl åter i Sverige å ena

¹²¹ Eva Helenius-Öberg, "Cembalon i Sverige samt frågan om det svenska klavikordets uppkomst". *Svensk tidskrift för musikeforskning* 61 : 1 (1979) samt eadem Svenskt klavikordbygge, s. 24 ff.

¹²² Helenius-Öberg, *Svenskt klavikordbygge*, s. 194.

¹²³ "... därför har min olyckliga längtan härtils varit; at, genom flit och arbetsamhet bana vägen till någon lyckelig flyttning härifrån ..." bekände han i brev 13/3 1752 till Pehr Wargentin i Bergianska brevsamlingen vol. 14, s. 460, KVAB.

¹²⁴ I skrivelse till Kungl. Maj:t, ink. 21/3 1749, bad han, "at Eders Kongl. Maj:t allernådigst tackes låta mig til en annan tienlig lägenhet eller beställning transporterad bliva, såsom hvarvid kunde vara ten utkåmst, at, jämte Embetz Sysslan, låta educera mina barn i nyttiga Wetenskapers inhämtande, oc terhos sielf, så länge jag lever, tiena tet allmänna med hvarjehanda nyttiga rön och påfund". Och i nästa andetag påpekade han, att "S. Mariae församling här i Stockholm är ledig". Biographica vol. B 48 a, RA.

¹²⁵ I skrivelse 14/7 1749 till Carl Gustaf Tessin bad han om befordran till "Theologiska Profession i Åbo, efter H.' Doctor och Domprobsten Browallius, som är förordnad til Biskop". Biographica vol. B 48 a, RA.

¹²⁶ Mörk, a, a., s. 30.

sidan omsmälte och omsatte intrycken från sina resor i sina uppfinningar och å andra sidan med Vetenskapsakademien som plattform spred sina tankar och idéer till sina mekanikelever, handlar problematiken kring det svenska klavikordets uppkomst ytterst om mekanismer för teknikspridning och idéomvandling. Det kunde därför vara värt att pröva en användning av en mot konventionella metoder omvänd arbetsteknik. Med utgångspunkt från sådana detaljer, som utgör idékärnan i konstruktionen av det svenska klavikordet, skulle det vara möjligt att sluta sig till var på kontinenten han kan ha varit. Utifrån dessa hypoteser söks sedan belägg i textkällor. Tre sådana försök skall nedan göras.

Släktskapen mellan Gottfried Silbermanns *cembal d'amour* och principerna för placeringen av 8'-steget hos det svenska klavikordet är uppenbar.¹²⁷ 1718–1720 uppehöll sig Silbermann i Dresden för arbetet med orgeln i Sophiakyrkan därstädes.¹²⁸ 1720 fanns Brelin i Wittenberg, varifrån det inte är långt till Dresden. Med den kunskap vi nu har om Brelin förefaller det osannolikt, att han *inte* skulle ha tagit tillfället i akt att en tid arbeta hos denne redan i sin samtid berömda mästare. I Silbermanns verkstad kan han mycket väl ha mött instrumentmakaren Philip Jacob Specken, som sägs ha haft "condition" hos samme Silbermann just i Dresden. Denne Specken kom senast 1730 till Stockholm och var åtminstone från ca 1740 etablerad där såsom klavermakare.¹²⁹

Till kriterierna på svenska klavikord hör också resonansbottens mot baksargens diagonala ådring. Även detta drag har jag för den mekaniska hållbarhet konstruktionen ger velat tillskriva Brelin.¹³⁰ Detta byggnadssätt påträffas även i Flandern. Genom detta område vandrade Brelin våren 1721 på sin väg mot Amsterdam, där han vistades några månader under sin första utrikes resa.

I franska vetenskapsakademiens Histoire för 1732 finns beskriven en konstruktion av underlägg, placerade på 8'-stegen, vilka skulle ge större renhet inom varje strängkor.¹³¹ Dessa har också beskrivits av Brelin 1739, och de finns på bevarade instrument, som kan knytas till svenska vetenskapsakademiens idéer.¹³² Vi vet, att Brelin vintern 1720–1721 passerade genom Frankrike på sin väg mot Amsterdam och den olycksaliga seglatsen hem till Sverige. Konstruktionen kan ha varit känd och tillämpad i Frankrike långt innan den uppmärksammades av franska vetenskapsakademien.

Specken är den förste, som kan beläggas ha tillämpat principerna för det svenska klavikordet i praktiskt bygge.¹³³ Men om Brelin och Specken mötts tidigare, vad är då naturligare än att herrarna återknutit bekantskapen i Stockholm ca 1740? Då skulle det inte heller framstå som märkligt, att Specken anammat Brelins cembal

¹²⁷ Helenius-Öberg, "Cembalon i Sverige", s. 37.

¹²⁸ Ernst Flade, *Gottfried Silbermann. Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Orgel- und Klavierbaus im Zeitalter Bachs*. Leipzig 2/1953.

¹²⁹ Helenius-Öberg, *Svenskt klavikordbygge* s. 166.

¹³⁰ Eadem, "Cembalon i Sverige", s. 39.

¹³¹ Eadem, *Svenskt klavikordbygge*, s. 32.

¹³² Eadem, "Cembalon i Sverige", s. 36 ff. och *Svenskt klavikordbygge*, s. 26.

¹³³ Eadem, *Svenskt klavikordbygge*, s. 25 och 165 ff.

d'amour-princip för sin stegplacering. Båda kan ha haft samma informationskälla, Silbermann själv, men Brelins konstruktion gav större stabilitet under spel. Vad är det för övrigt som säger, att en idé nödvändigtvis måste ha kommit till Sverige enbart på *en* väg? Specken hade cembal d'amour-principen så att säga redan i blodet, vilket gjorde honom mottaglig för Brelins ommöbleringar i den silbermannska konstruktionen. Det är nämligen mycket frestande att tänka sig, att Brelin i sin egen och akademiernas anda gått ut med en undervisning av huvudstadens klavermakare om sina teorier just de för det svenska klavikordets uppkomst avgörande åren ca 1740, då han såsom arbetslös livnärde sig på klavermakeri. Brelins pedagogiska verksamhet bör ha varit effektiv just därför att han själv främst var praktisk hantverkare men hade en högt ansedd teoretiskt inriktad institution i ryggen.

De i svenska vetenskapsakademiens handlingar för 1739 och 1741 publicerade rönen beträffande klaverinstrument stammar utan tvekan från Brelin själv. Någon bulvan för de med gängse privilegier försedda instrumentmakarna var han förvisso inte. Däremot kan av dessa Specken ha varit en brygga över till klavermakarnas yrkeskår på samma sätt som Johan Broman 1756 kom att fungera som en katalysator för Jacob Faggots mensuridéer.¹³⁴

Slutord

Många, för att inte säga alla, konstruktionsdetaljer, som konstituerar det svenska klavikordet finns var för sig och vid delvis olika tidpunkter i det europeiska klaverbygget. Men ingen annanstans finns ett så klart uttalat syfte att åstadkomma ett instrument med största möjliga klang i kombination med högsta mekaniska hållbarhet och bästa möjliga stämhallningsförmåga, och ingen annanstans finns samma konstruktionsdetaljer förenade till en liknande skapelse, som det svenska klavikordet utgör. Stor klang, hög mekanisk hållbarhet och god stämhallningsförmåga bör generellt ha ansetts som goda egenskaper hos klavikorden, men hållbarhet och stämhallningsförmåga måste ha varit de mest problematiska aspekterna i det nordan Sverige. Syftet med den stora klangen kan ha funnits också ute i Europa. Kanske svenskarna hann först på denna punkt alternativt skapade den bästa produkten? Frågorna tränger sig på, och en större undersökning i europeiskt perspektiv förefaller mer och mer angelägen. Det är i sanning att beklaga, att det inte finns några föremål bevarade av Brelins mångkunniga och konstfärdiga hand. Ty uppenbarligen har han fungerat som förmedlare, omtolkare och nydanare av sådana "progressiva" idéer, som "låg i luften" i det europeiska klaverbygget. Att i detalj kartlägga hans resor är här angeläget. "Han fann också vänner i obekantaste land. Rom gynnade honom: Italien älskade honom: större delen av Europa understödde honom, och Påfven sjelf, för hvilken han hade tillfälle at visa prof af sin skickelighet, fagnade honom med en äreskänk".¹³⁵ Men i Sverige härskade avunden. Där pekade

¹³⁴ Eadem, a. a., s. 25.

¹³⁵ Mörk, a. a., s. 30f. (Jfr not 111.)

man finger åt honom. Det är på tiden, att denne Polhem i miniatyr ges en mer rättvisande bedömning och får sin upprättelse ur den förnedring, med vilken hans svenska samtid behandlade hans begåvning. Ty "när BRELIN ... arbetade uti utländska verk-städer, hvem skulle då förestäldt sig, at med tiden se honom en Theologie Doctor i Sverige?"¹³⁶

Summary

There is no doubt that a specific type of clavichord was built in Sweden during the 18th century. An account of this was given in E. Helenius-Öberg, *Svenskt klavikordbygge 1720–1820. Studier i hantverkets teori och praktik jämte instrumentens utveckling och funktion i Sverige under klassisk tid* (Swedish clavichord-building during 1720–1820. Studies of the theory and practice involved and the development and function of the instrument in Sweden during classical times) (Uppsala 1986). It is important to continue the research started and work-up the project on "the learned societies and music, 1650–1820" within the scope of a research project dealing with "music, intellect, technology".

Fairly large scope has been devoted in the above-mentioned work to the role of the Academy of Science in music as an important impetus behind the development of a Swedish type of clavichord. In this first phase of the development a key role was played by Nils Brelin (1690–1753), vicar of Bolstad in the province of Dalsland.

In order to take a closer look at Brelin a fairly comprehensive biography is first given, which is then complemented by a study of him as a person. A survey of contemporary science and the society of that time, as well as the conditions for academic education form the backcloth to an interpretation of Brelin and the academic world together with a renewed analysis of this role in the process of design-development which led to the origin and improvement of the Swedish clavichord. A hypothetical web is thus created as starting point for future research in this subject.

Brelin's life was dramatic, not to say spectacular. He was born as the son of a poor tenant farmer, lived in poverty and died destitute. Not until late in life was he able to devote himself to studies (1712 at Karlstad Grammar school, 1717 at the law faculty, Uppsala University, 1721 theology at Lund University, and from 1723 again at Uppsala). In 1718 he was appointed notary at the Karlstad magistrates' court, he was ordained in 1725, in 1727 he was member of the staff of Karlstad Grammar school, in 1732 the school council notary at the same school, and in 1743 he was appointed vicar of Bolstad parish.

He early showed an unusual mechanical aptitude, and developed it during two trips abroad, during 1719–1721 and 1735–1738. He delighted in building melodious keyboard instruments with good mechanical durability. In times of economic destitution he made a living by making keyboard instruments. His many inventions within different subject areas – brewing-houses, handmills, baking ovens, windmills, ploughs, tiled ovens, keyboard instruments, etc., were mostly published in the transactions of the Royal Swedish Academy of Science (founded in 1739). His inventions in the field of making keyboard instruments led to him being elected to the Academy in 1739 and in 1743 he was proposed by Parliament to be awarded a chair of mechanics with obligations to hold lectures and participate in tuition. Although the chair was, in fact, never established for him, he is known to have had pupils. His pathos was also to spread knowledge in Sweden of what he had learnt on his journeys abroad, to the edification of the public. In this respect he has clearly functioned as an intermediary, an interpreter and an innovator of the progressive ideas emerging in the field of European keyboard instrument-making.

Many, if not all, constructional details making up the Swedish clavichord are found individually and sometimes at different points of time in European keyboard-making but nowhere else is there such a clear aim to create an instrument with the greatest possible sound in combination with the best possible retention of tuning and nowhere else are the same details of construction united in a creation of the kind represented by the Swedish clavichord. Large sound, high mechanical reliability and good tuning retention must have been extremely problematic aspects in the northerly Sweden. The purpose of the large sound might also have been found in Europe. Perhaps the Swedes were the first in this respect, or alternatively, that they created the best product?

If, thus, Brelin is regarded as compiler of design who, on one hand in Sweden used in his inventions the impressions he obtained from his journeys, and on the other, using the Academy of Sciences as a

¹³⁶ Idem, s. 12.

platform, divulged thoughts and ideas to his students of mechanics, then the problems of the origin of the Swedish clavichord ultimately concern mechanisms for dissemination of technology and conversion of ideas. In such a light it would appear that an investigation of this subject from a European perspective is becoming increasingly important.